

Цыганенко Г. В. Доверительные контекстные отношения к взяточничеству в среде госслужащих (на примере группового обсуждения)

В статье представлены результаты теоретического и эмпирического анализа социально-психологической и психоаналитической сущности явлений “коррупция” и “взяточничество”. Выявлены особенности созависимости во взаимоотношениях “того, кто дает” (субъект 1) и “того, кто берет” (субъект 2). На основании данных анкетирования и группового обсуждения анализируется психологическая природа явления соблазнения коррупционными практиками. Поднимается вопрос “менталитета защитного безразличия”, который нормализует специфическую патологическую культуру взяточничества в групповых отношениях в среде госслужащих.

Ключевые слова: доверие в отношениях, групповые обсуждения, групповые и индивидуальные установки относительно коррупции и взяточничества.

Tsyganenko G. V. Trustful contexts of attitudes towards bribery among civil servants (based on a group discussion)

The article contains results of the theoretical and empirical analysis of the social-psychological and psychoanalytical essence of the phenomena of corruption and bribery. Characteristics of co-dependence in the relationship between ‘the one who bribes’ (subject 1) and ‘the one who is bribed’ (subject 2) have been determined. Psychological nature of the phenomenon of temptation by corruption practices is analyzed on the basis of the survey and group discussion data. The issue of the defensive indifference mentality which normalizes specific pathological culture of bribery in group relations among civil servants is raised.

Key words: trust in relationship, group discussions, group and individual attitudes towards corruption and bribery.

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ГРОМАДЯНАМИ ОБРАЗУ ЧИНОВНИКА: ПСИХОСЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

С. Л. Чуніхіна, м. Київ

Викладено результати психосемантичного дослідження образу типового чиновника, який склався у громадян з різним рівнем особистісного адаптивного потенціалу. Виявлено, що домінантою образу чиновника для всіх груп громадян є шкала “поганий – хороший”. Показано, що чим вищим є адаптивний потенціал громадянина, тим більше значення в образі чиновника для нього мають загальнолюдські цінності і тим менше – цінності інструментального характеру. Визначено, що важливу роль в образі чиновника відіграє також ставлення громадян до соціального статусу та впливу, інтерпретація їхніх ознак.

Ключові слова: образ, чиновник, особистісний конструкт, адаптивний потенціал, семантичний диференціал.

Проблема. Ефективність демократії значною мірою залежить від налагодження продуктивної соціальної взаємодії в рамках державних ін-

ститутів, що надають публічні послуги громадянам. Ключовим аспектом такої взаємодії є комунікація громадянина з чиновником – з одного боку, особистістю, що наділена певним обсягом повноважень щодо надання доступу до державних ресурсів, запровадження санкцій або реалізації законних прав та інтересів людей, і з другого – громадянином, партнером по спілкуванню. Із цих міркувань вивчення впливу міжособистісного сприймання на ефективність взаємодії громадянина і чиновника є важливим з погляду як збагачення теоретичних уявлень про психологічні аспекти функціонування державних інститутів, так і формування практичних навичок ефективної комунікації та соціальної взаємодії в процесі надання/отримання публічних послуг.

Образи політичних об'єктів, враховуючи значущість їхньої регуляторної функції щодо забезпечення функціонування сучасних політичних систем, стануть предметом численних політико-психологічних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених (О. Б. Шестопал, Д. О. Леонтьєв, С. Б. Нестерова, О. Г. Конфісахор, Т. М. Піщева, К. В. Зорін, Н. В. Хазратова та ін.). Разом з тим аналіз робіт, присвячених проблемам соціального і політичного сприймання, виявляє дефіцит досліджень, сконцентрованих на проблемах сприймання громадянином державного чиновника – посадової особи, через повноваження якої держава реалізує свою політику.

Мета статті: викладення результатів дослідження образу чиновника, який сформувався у громадян з різними здібностями до соціальної адаптації.

Міжособистісне сприйняття є водночас і передумовою, і результатом соціальної взаємодії. Образ іншої людини, який формується під впливом різних факторів (індивідуальних особливостей суб'єкта і об'єкта сприймання; досвіду і стереотипів; ситуації взаємодії та її інтерпретації учасниками) диктує певні моделі поведінки, зумовлює перебіг та результат міжособистісної взаємодії [1 – 4].

У формуванні образу іншої людини провідну роль відіграє механізм категоризації, тобто співвіднесення, порівняння актуального об'єкта сприймання з усталеними образами подібних об'єктів, які вже склалися під впливом минулого досвіду, умов соціалізації, характеру, ціннісних орієнтацій та інших факторів, – еталонами, прототипами, стереотипами [5]. Вплив стереотипних і еталонних уявлень на формування образу чиновника має бути особливо відчутним, враховуючи той факт, що з погляду звичайного громадянина чиновник, як і будь-який представник влади в цілому, належить до так званої аут-групи, є “чужим”, “іншим” [6; 7].

Ступінь відчуження щодо влади та її представників значною мірою пов'язаний з адаптивним потенціалом особистості. З одного боку, адаптаційні здібності визначають ступінь інтегрованості індивіда в соціум, його здатність до продуктивної діяльності спільно з іншими членами суспільства. Тому адаптивність особистості формує певний контекст, у якому від-

бувається соціальне сприймання, у тому числі в ситуації владно-підвладної взаємодії. З другого боку, в сучасних соціальних науках сформувався певний консенсус щодо визнання українського суспільства “перехідним”, таким, що проходить через певні стадії розвитку і постійно стикається з кризовими явищами в різних сферах суспільного життя. Очевидно, що за таких обставин державі та її уповноваженим особам неминуче приписується левова частка відповідальності чи – частіше – провини за перманентну складність соціальних, економічних, політичних умов. Тому ступінь адаптації особистості до цих умов, інакше кажучи, здатність долати життєві труднощі, котрі суб’єктивно пов’язуються із загальною ситуацією в державі, має справляти відчутний вплив на сприймання політиків та посадовців [6; 8].

У своєму дослідженні образу чиновника ми спиратимемося на психосемантичний підхід до вивчення міжособистісного сприймання, згідно з яким “будівельним матеріалом” для образу іншої людини виступають специфічні категорії, що позначають особистісні риси [9 –13]. Формування унікального образу іншої людини відбувається шляхом “склеювання” окремих якостей або рис у єдиний конструкт – особистісні конструкти, які й задають змістову матрицю цього образу [9].

Як показали численні експерименти, проведені за допомогою методу семантичного диференціала Ч. Осгуда (на різних вибірках, з метою оцінювання абсолютно різних об’єктів, з використанням різного набору категорій, що належать до різних предметних галузей), універсальними конструктами, які беруть участь у побудові образу будь-якої людини, є “Оцінка”, “Сила”, “Активність”. Ці фактори, побудовані на основі біполярних категорій, задають координати універсального тривимірного простору рис особистості [9; 10].

Хоча більшість дослідників дотримуються теорії біполярної організації особистісних рис, за якою один з полюсів виступає у “зчепленні” з позитивним оцінним компонентом, а другий – з негативним, більш цікавим ми вважаємо метод уніполярного семантичного диференціала.

Експериментально показано, що полюси більшості бінарних опозицій, котрі позначають особистісні якості, є відносно незалежними вимірами і псевдобіполярними особистісними конструктами (в термінології Дж. Келлі). Зокрема, конструкти “розумний – дурний” у буденній свідомості маркують два самостійних еталонних уявлення, які припускають можливість переходу об’єкта оцінювання з одного полюса шкали на протилежний. Людина може оцінюватися як “розумна” і водночас “дурна”, як “сильна” і водночас “слабка” [9].

Біполярна концепція конструкта має ще один істотний недолік, пов’язаний із штучним розривом єдиного дескриптивного континууму реальних властивостей особистості на локальні фактори. Наприклад, для когось толерантність входить у єдиний фактор з добротою і через це має позитивне суб’єктивне забарвлення, а для когось толерантність і доброта є

проявами слабкості характеру і тому інтерпретуються як негативні особистісні риси. Уніполярна модифікація семантичного диференціала дає змогу побудувати індивідуальну систему біполярних конструктів, структуровану відповідно до суб'єктивних емоційних преференцій, яка б пояснювала суперечності категорійного сприймання особистості. Тому в цьому дослідженні, спрямованому на реконструкцію образу чиновника в усій повноті семантичних нюансів, пов'язаних з амбівалентністю його соціальної ролі, ми спираємося саме на цю експериментальну модель.

Методику побудовано на основі стандартного набору 64 особистісних прикметників та іменників, розробленого дослідницею групою О. Г. Шмельова в рамках проекту “Тезаурус особистісних рис” [12]. До цього списку додано специфічний набір особистісних конструктів, скомпонований у результаті асоціативного експерименту. Респондентам (20 осіб) пропонувалося назвати 10 різних рис або якостей, які асоціюються зі стимульним словом “чиновник”. Отриманий набір асоціацій був підданий частотному аналізу. Відтак 20 рис, які траплялися два і більше разів, були включені до кінцевого набору категорій.

У дослідженні взяли участь 150 осіб віком від 17 до 67 років (73 чоловіки, 77 жінок). Їм було запропоновано оцінити за допомогою 4-бальної шкали, якою мірою зазначені якості характеризують *типового* чиновника, де “0” – жодним чином не характеризують, “3” – характеризують максимально точно.

За допомогою багаторівневого особистісного опитувальника “Адаптивність” (МЛО-АМ) Маклакова – Чермяніна респондентів було розділено на групи за рівнем адаптивного потенціалу особистості: низьким, середнім, високим [14]. Група із середнім рівнем адаптивного потенціалу виявилася найбільш численною, тому ми визнали за необхідне розбити її на дві підгрупи. До першої підгрупи увійшли особи, чий адаптивний потенціал базується здебільшого на психофізіологічних властивостях нервової системи, яка забезпечує достатній рівень стійкості особистості до стресових умов (вимірюється за шкалою “нервово-психічна стійкість”). До другої підгрупи було віднесено респондентів, які досягли достатнього (середнього) рівня адаптації попри те, що їхня нервова система є нестійкою та вразливою до дестабілізуючого впливу негативних зовнішніх факторів. Нервову нестабільність їм вдалося компенсувати розвитком інших складових адаптивного потенціалу – здібностями до комунікації та сприйнятливостю до суспільних нормативних вимог. Для більш зручного та зрозумілого викладу результатів дослідження ми дали умовні назви кожній із чотирьох груп (табл.1).

Статистична обробка результатів здійснювалася за допомогою пакету IBM SPSS Statistic 20. Дані було піддано факторному аналізу методом головних компонент.

Таблиця 1

Групи респондентів за рівнем адаптивного потенціалу особистості

Рівень адаптивного потенціалу особистості, визначений за методикою “Адаптивність”	Назва групи
низький (1-3 стени за шкалою ОАП)	дезадаптовані
середній (4-6 стенів за шкалою ОАП, 1-3 стени за шкалою НПУ)	компенсаторно адаптовані
середній (4-6 стенів за шкалою ОАП, 4-10 стенів за шкалою НПУ)	адаптовані
високий (7-10 стенів за шкалою ОАП)	високоадаптовані

Для *дезадаптованої* групи виділилося чотири найістотніших фактори, які сукупно пояснюють 60% загальної дисперсії. До першого фактора (внесок у загальну дисперсію дорівнює 29%) з максимальним навантаженням і позитивним знаком увійшли такі якості: працьовитий (0,884), ефективний (0,877), творчий (0,856), розумний (0,855), чесний (0,848), старанний (0,835), справедливий (0,832), доброзичливий (0,823), чарівний (0,814). Найбільше навантаження зі знаком “мінус” у цьому факторі отримали категорії жадібний (-0,904), запроданець (-0,855), неприємний (-0,851), корисливий (-0,805), підлий (-0,796), спритний (-0,775), лицемірний (-0,75), закомплексований (-0,685), дріб’язковий (-0,655), недоброзичливий (-0,616). Для означення цього фактора вважаємо за доцільне використати два дескриптори, які є прямими антонімами один щодо одного: “чесний – запроданець”. Варто зазначити, що концентрація на одному полюсі цього фактора відверто позитивних якостей, а на протилежному – суто негативних дає вагомі підстави припустити, що цей фактор у цілому відповідає першому з трьох факторів класичного семантичного диференціала Ч. Осгуда – “Оцінці”. Як побачимо далі, фактор “Оцінка” з різними смисловими нюансами є провідним у конструюванні образу чиновника для всіх груп респондентів.

До другого фактора (12% дисперсії) зі знаком “плюс” увійшли такі поняття, як п’яний (0,78), вродливий (0,703), неухажливий (0,701), слабохарактерний (0,662), гордовитий (0,65), високий (0,645), ненажера (0,581), шкідник (0,531), зніжений (0,523), егоїстичний (0,523), холодний (0,516), а зі знаком “мінус” – ретельний (-0,532). Цей фактор фіксує специфічне уявлення респондентів про високий соціальний статус або “елітарність” (конструкти “високий”, “гордовитий”), ознаками яких є пияцтво та ненажерливість, зніженість, егоїзм тощо. Тож цей фактор можна означити як “Ледача елітарність – ретельна посередність”.

Третій фактор (10%) сформувався на одному полюсі поняттями оптиміст (0,683), спокійний (0,63), твердий (0,58), досвідчений (0,575), старий (0,566), а на протилежному – скутий (-0,609), дурний (-0,575), невпевнений (-0,504). Смисловий наголос тут робиться на досвіді та віці, тому цей фактор логічно назвати “Досвідчена сила – недосвідчене безсилля”.

Четвертий фактор (9%), на одному полюсі якого сконцентровані дескриптори: шанобливий (0,765), дрібний (0,597), посередність (0,566), а на протилежному – багатий (-0,689), впливовий (-0,51), дістав назву “Дрібне шанобство – справжня впливовість”.

Для *компенсаторно адаптованої* групи респондентів образ чиновника вписується у чотири найістотніших фактори (пояснюють 61% сумарної дисперсії).

Перший фактор (внесок у дисперсію 29%), як і в попередній групі, утворений протиставленням суто негативних якостей виключно позитивним. Проте є певні відмінності. На одному полюсі тут сконцентровані такі дескриптори: відповідальний (-0,837), організований (-0,828), справедливий (-0,808), компетентний (-0,773), досвідчений (-0,768), активний (-0,746), сильний (-0,741), ерудований (-0,734), відкритий (-0,707). На протилежному полюсі розмістились: неретельний (0,815), підлий (0,809), корисливий (0,783), дріб’язковий (0,752), пасивний (0,732), слабохарактерний (0,727), недобррозичливий (0,708), запроданець (0,69), неприємний (0,686), шкідник (0,685), посередність (0,677), дурний (0,674). Смісловий наголос у цьому факторі зроблено більше на ділових (відповідальність, організованість, компетентність, ерудованість), ніж моральних якостях, тому доречно означити цей конструкт як “Соціально корисний – соціально шкідливий”.

У другому факторі (14%) сконцентровано ознаки, що характеризують соціальний статус індивіда: впливовий (0,885), заможний (0,876), важливий (0,721), самовдоволений (0,697) – на одному полюсі і простий (-0,721), скромний (-0,71) – на другому. Враховуючи смислову прозорість та очевидність протиставлення якостей, які увійшли до різних полюсів цього фактора з максимальним навантаженням, цілком доречно при виборі номінації використати саме їх. Отже, на наш погляд, оптимальним рішенням тут буде: “Самовдоволена впливовість – скромна простота”.

Третій фактор (10%) отримав навантажені дескриптори лише на одному полюсі, а саме: красивий (0,773), тривожний (0,724), мрійливий (0,721), старанний (0,65), чарівний (0,595), зніжений (0,575), дотепний (0,55), чесний (0,527), доброзичливий (0,527). Цей фактор став для нас справжнім сюрпризом, адже такі конструкти були б більш доречними в конструюванні образу представників творчих професій. Державна служба творчою аж ніяк не є. Причини участі цього фактора в конструюванні образу чиновника мали б стати предметом окремого дослідження. Наразі ж обмежимося лише його номінуванням: “Мрійливість”.

Четвертий фактор (8%) на одному полюсі утворений дескрипторами шанобливий (0,731), старий (0,665), суворий (0,639), а на другому – ненажера (-0,59), закомплексований (-0,537). Тут також маємо справу з досить парадоксальним поєднанням смислів. При означенні цього фактора будемо виходити з опозиції дескрипторів “шанобство – закомплексованість”. Перше звичайно характеризується потягом до почестей та

пошани і є ознакою завищеної самооцінки; друге, навпаки, свідчить про низьку самооцінку. У свідомості респондентів цієї групи засадами високої самооцінки є похилий вік (який, можливо, свідчить про наявність певних життєвих заслуг) та сувора вдача (досить поширена зовнішня ознака осіб з високим статусом). Низька ж самооцінка може бути наслідком низької здатності до самоконтролю (зокрема нестриманості в їжі). Рухаючись у річищі цих міркувань, визнаючи водночас певний волонтаристський їх характер, ми вирішили назвати цей фактор “Висока самооцінка – низька самооцінка”.

Адаптованій групі респондентів притаманне конструювання образу типового чиновника за допомогою чотирьох факторів (пояснюють 56% сумарної дисперсії). Як і в попередніх випадках, найбільший внесок (24% дисперсії) в утворенні образу тут належить осудівському фактору “Оцінка” в певній варіації. Так, на одному полюсі цього фактора сконцентровано такі поняття: розумний (-0,84), справедливий (-0,811), компетентний (-0,748), тактовний (-0,729), працьовитий (-0,729), відповідальний (-0,727), ретельний (-0,696), сильний (-0,656), ефективний (-0,645). На протилежному полюсі – дурний (0,775), запроданець (0,759), неприємний (0,755), дріб’язковий (0,753), неуважний (0,742), лицемірний (0,678), жадібний (0,673), нахабний (0,665), шкідник (0,663), п’яний (0,653), недобррозичливий (0,651), слабохарактерний (0,645), недосвідчений (0,639), нудний (0,624), егоїстичний (0,621), ненажера (0,608), самовдоволення (0,603), безтурботний (0,6). Враховуючи те, що максимальне навантаження на полюсах цього конструкта набула пара антонімів “розумний – дурний”, буде логічним цей фактор означити саме так.

Другий фактор (16%) утворено на одному полюсі дескрипторами важливий (0,675), гордовитий (0,635), активний (0,635), підлий (0,624), впливовий (0,596), а на протилежному – скромний (-0,692), мрійливий (-0,662), чесний (-0,652), природний (-0,638), творчий (-0,624), простий (-0,542). Цей фактор за змістом дуже близький до фактора “Самовдоволення впливовість – скромна простота”, виділеного для попередньої групи, проте є деякі нюанси. По-перше, для цієї групи респондентів впливовість пов’язана радше з особистісними якостями (активність), а не із соціальними атрибутами (багатство, як у попередньому випадку). По-друге, полюс високого соціального статусу тут має ще більш негативне забарвлення за рахунок зчеплення із таким дескриптором, як підлість. Проте в назві фактора ми вирішили зберегти опозицію “впливовість-простота” й обрали номінацію “Тордовита впливовість – скромна простота”.

До третього фактора (10%) увійшли на одному полюсі дескриптори заможний (0,716), дотепний (0,598), егоїстичний (0,583), комунікабельний (0,522), а на другому – скутий (-0,614), сухий (-0,583), самокритичний (-0,511). Тут ми звернули увагу на протиставлення таких ознак, як комунікабельність та скутість, і дали відповідну назву цьому фактору – “Егоїстична комунікабельність – самокритична скутість”.

Четвертий фактор (6%) – однополюсний, максимального навантаження у якому набули дескриптори досвідчений (0,651) та організований (0,559), – ми так і назвемо: “Досвідченість”.

Високоадаптовані респонденти, як виявилось, використовують п’ять факторів для формування власної думки про чиновників (сумарна дисперсія дорівнює 62%). Перший фактор (внесок у дисперсію 30%) утворено дескрипторами справедливий (-0,885), природний (-0,785), тактовний (-0,772), доброзичливий (-0,763), чарівний (-0,751), відкритий (-0,746), творчий (-0,744), працьовитий (-0,718), чесний (-0,692), сильний (-0,661), ретельний (-0,659) – на одному полюсі і запроданець (0,841), підлий (0,832), недоброзичливий (0,791), дурний (0,779), старий (0,769), жадібний (0,755), брутальний (0,743), дріб’язковий (0,732), нахабний (0,73), самовдоволенний (0,721), неприємний (0,72), нудний (0,7) – на протилежному. Тут впадає в око протиставлення таких якостей, як справедливість – підлість, тому цей фактор ми так і назвемо. Варто зазначити, що на відміну від інших груп, для яких розташування чиновників на умовній шкалі “поганий – хороший” відбувається або на основі інструментальних якостей (інтелектуальні здібності, ділові характеристики), або за критерієм моральної чистоплотності (чесний – запроданець), респонденти цієї групи у своїх оцінках керуються більш високими, абстрактними, загальнолюдськими цінностями.

Другий фактор (10%) утворений протиставленням таких груп дескрипторів: на одному боці максимальне навантаження набули поняття заможний (0,642), гордовитий (0,638), впливовий (0,604), дотепний (0,543), розумний (0,532), досвідчений (0,512), а на другому – скромний (-0,594), скутий (-0,466). Відмінність цього фактора від близьких за змістом факторів, які виділялися для інших груп, полягає в дещо іншому оцінному забарвленні полюсів. Якщо в попередніх випадках негативних конотацій набував полюс “впливовість”, а протилежний, навпаки, пов’язувався з позитивними оцінками, то тут ситуація майже протилежна. Конструкт “впливовість”, ознаками якої є статок і гордовитість, має цілком позитивний емоційний зміст, на відміну від дескриптора “скромність”, який забарвлений скоріше негативно. Тому доречно буде номінувати цей фактор таким чином: “Гордовита заможність – скута скромність”.

Третій фактор (9%) виявився однополярним. Його утворили дескриптори поетичний (0,66), спокійний (0,618), невпевнений (0,595), тонкий (0,57), мрійливий (0,539), чесний (0,515). Цей фактор близький за змістом до фактора “Мрійливість”, який виділювався для групи респондентів з компенсаторною адаптивністю, проте для даного випадку найкраще підходить номінація “Романтична невпевненість”. Звернемо увагу на те, що конструкти “спокійний” і “чесний”, однозначно емоційно позитивні в інших ситуаціях, у цьому контексті можуть набувати досить специфічних конотацій, адже в поєднанні з такими якостями, як мрійливість, поетич-

ність і тонкість, їх доречно інтерпретувати скоріше як ознаки професійної непридатності чиновника, ніж як симпатичні особистісні характеристики.

Четвертий фактор (7%), також однополярний, сформовано якостями суворий (0,83), твердий (0,612), розважливий (0,504). Дамо цьому фактору назву “Сувора розважливність”. Треба зазначити, що третій і четвертий фактори насправді виглядають як полюси єдиного біполярного конструкта “мрійливість – розважливність”, розщеплені на два автономні фактори. Причини такого розщеплення можуть корінитися в специфіці соціальної ролі чиновника та професійних вимог до нього.

Нарешті, п'ятий фактор (6%) утворено опозицією таких дескрипторів, як простий (0,66), гнучкий (0,597), з одного боку, та ерудований (-0,542) – з другого. Краще зрозуміти сенс цього конструкта можна за допомогою аналізу якостей, які увійшли (з невисоким навантаженням) до полюса зі знаком мінус: завзятий (-0,416) та розумний (-0,398). Враховуючи, що цей фактор групує ознаки, які характеризують передовсім інтелектуальні здібності, що водночас дозволяє проінтерпретувати конструкт “простий” як певний синонім поняття “дурнуватий”, найкращою назвою для цього фактора була б така: “Ерудованість – невігластво”.

Для зручності сприймання інформації викладемо факторні складові образу чиновника, який складається у респондентів з різними адаптаційними здібностями, в узагальненому вигляді (табл. 2).

Висновки

1. Домінантою образу чиновника для всіх груп є генералізований конструкт “Оцінка”, котрий акумулює на одному з полюсів соціально прийнятні, однозначно позитивні, схвалювані якості, а на другому – небажані, негативні і таким чином визначає розташування об'єкта на умовній шкалі “хороший – поганий”. Домінування конструкта “Оцінка” у сприйманні чиновника свідчить про те, що механізми соціального сприймання в ситуації владно-підвладної взаємодії в цілому ідентичні перцептивним механізмам, задіяним в інших соціальних ситуаціях. Тобто, дивлячись на чиновника, громадянин бачить перед собою передусім людину, а вже потім – уповноважену особу.

2. Деякі смислові акценти конструкта “Оцінка” можуть змінюватися залежно від індивідуальних особливостей респондентів. Так, чим вищий рівень адаптації громадянина, тим більшого значення в оцінці чиновника набувають загальнолюдські цінності, які відтісняють на задній план цінності інструментального характеру.

3. Специфіка конструювання образу чиновника полягає в сприйманні його соціального статусу. Чим вищий адаптивний потенціал громадянина, тим позитивнішого навантаження для нього набувають дескриптори, пов'язані з високим соціальним статусом. Адаптовані громадяни інтерпретують статус в “інфернальному” ключі: скоріше як результат персональних зусиль та актуалізації певних здібностей, ніж як похідну від зовнішніх або випадкових факторів. І навпаки, не дуже успішно адаптова-

ні респонденти схильні вбачати у статусності чиновника вороже та небезпечне явище. Частково це може бути пов'язано з упевненістю в тому, що високий статус, як правило, здобувається несправедливим шляхом.

Таблиця 2

Ключові конструкти образу чиновника у респондентів з різним рівнем адаптивного потенціалу (за даними факторного аналізу)

Група	№ фактора (% дисперсії)				
	1	2	3	4	5
дезадаптовані	“Чесний-запродавець” (29%)	“Ледача елітарність – ретельна посередність” (12%)	“Досвідчена сила – недосвідчене безсилля” (10%)	“Дрібне шанобство – справжня впливовість” (9%)	–
компенсаторно адаптовані	“Соціально корисний – соціально шкідливий” (29%)	“Самовдоволеність – скромна простота” (14%)	“Мрійливість” (10%)	“Висока самооцінка – низька самооцінка” (8%)	–
адаптовані	“Розумний-дурний” (24%)	“Гордовита впливовість – скромна простота” (16%)	“Егоїстична комунікабельність – самокритична скутість” (10%)	“Досвідченість” (6%)	–
високоадаптовані	“Справедливість – підлість” (30%)	“Гордовита заможність – скута скромність” (10%)	“Романтична невпевненість” (9%)	“Суворорозважливість” (7%)	“Ерудованість – невігластво” (6%)

4. Логічно припустити, що в образі чиновника конструкти, що стосуються статусу та впливу, заміщають собою фактор “Сила” із класичної тріади Ч. Осгуда. Причому якщо фактор “Оцінка” в образі чиновника є концентрованим, єдиним, то фактор “Сила” розбивається на кілька окремих факторів, які формуються навколо різних смислових аспектів: фінансового стану, особистісних якостей тощо.

5. Несподіваним результатом дослідження стало виділення в образі чиновника досить специфічного конструкта “Мрійливість”. Природа цього конструкта потребує подальшого уточнення. Наразі можемо лише припустити, що він відображає вимогу громадян до чиновників бути більш укоріненими в реальність, більш уважними до громадян й більш обізнаними щодо їхніх реальних проблем і потреб.

Література

1. *Андреева Г. М.* Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 384 с.
2. *Бодалев А. А.* Формирование понятия о другом человеке как личности / А. А. Бодалев. – Изд-во Ленингр. ун-та, 1970. – 132 с.
3. Межличностное восприятие в группе / под ред. Г. М. Андреевой, А. И. Донцова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 295 с.
4. Общение и оптимизация совместной деятельности / под ред. Г. М. Андреевой, Я. Янюшека. – Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 302 с.
5. *Полев Д. М.* Эталон, прототип и стереотип как механизмы восприятия человека человеком / Д. М. Полев. // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Психология. – 2009. – №18. – С. 18–25.
6. Образы государств, наций и лидеров / под ред. Е. Б. Шестоपाल. – М. : Аспект Пресс, 2008. – 288 с.
7. Образы российской власти: От Ельцина до Путина / под ред. Е. Б. Шестоपाल. – М. : Российская полит. энцикл. (РОССПЭН), 2009. – 416 с. – (Политология России).
8. *Бондаренко О. М.* Трансформаційні процеси і соціальна адаптація особистості / О. М. Бондаренко // Перспективи. – 2001. – № 3 (15). – С. 81–86.
9. *Петренко В. Ф.* Основы психосемантики. / В. Ф. Петренко. – 2-е изд., доп. – СПб. : Питер, 2005. – 480 с. – (Серия “Мастера психологии”).
10. *Петренко В. Ф.* Психосемантика сознания / В. Ф. Петренко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 208 с.
11. *Шмелев А. Г.* Психодиагностика личностных черт / А. Г. Шмелев. – СПб. : Речь, 2002. – 480 с.
12. *Шмелев А. Г.* Практикум по экспериментальной психосемантике. Тезаурус личностных черт / А. Г. Шмелев, В. И. Похилько, А. Ю. Козловская-Тельнова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 208 с.
13. *Бэрон. Р.* Социальная психология: ключевые идеи / Р. Бэрон, Д. Бирн, Б. Джонсон. – 4-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с. – (Серия “Мастера психологии”).
14. Многоуровневый личностный опросник “Адаптивность” (МЛО-АМ) А. Г. Маклакова и С. В. Чермянина // Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / под ред. Г. С. Никифорова, М. А. Дмитриевой, В. М. Снеткова. – СПб., 2001. – С. 127–129, 138–141.

Чунихина С. Л. Особенности восприятия гражданами образа чиновника: психосемантический анализ

Изложены результаты психосемантического исследования образа типичного чиновника, который сложился у граждан с различным уровнем личностного адаптивного потенциала. Выявлено, что доминантой образа чиновника для всех групп граждан является шкала “плохой – хороший”. Показано, что чем выше адаптивный потенциал гражданина, тем большее значение в образе чиновника он придает общечеловеческим ценностям и тем меньшее – ценностям инструментального характера. Определено, что важную роль в образе чиновника играет также отношение граждан к социальному статусу и влиянию, интерпретация их признаков.

Ключевые слова: образ, чиновник, личностный конструкт, адаптивный потенциал, семантический дифференциал.